

UDK 930.1(=163.4*3)"1945"

Pregledni rad

Review paper

Omer Hamzić

„ONI SU Odstupili” – *BLAJBURG* 1945. I BOŠNJACI U HISTORIOGRAFIJI I SJEĆANJIMA: PRIMJER GRAČANICE

Pojam *blajburška tragedija* uglavnom se odnosi na snage NDH i civile zarobljene na Blajburgu i Sloveniji te njihova stradanja u povlačenju ispred snaga Jugoslavenske armije u završnici rata i neposrednom poraću. Iako u posljednje vrijeme zaokuplja pažnju historijske nauke (naročito u Hrvatskoj i Sloveniji), ova tema još uvijek izaziva razne kontroverze i sporenja na čitavom prostoru bivše Jugoslavije. Kao što je poznato, nove komunističke vlasti od početka nisu dozvoljavale da se o tome govori, jer su imale svoju viziju Drugog svjetskog rata. Zapravo su sve te žrtve, i katolici i muslimani i Srbi, Slovenci – od 1945. do 1990., bile zaboravljene. Ove teme otvaraju se tek nakon pada komunizma, raspada socijalističke Jugoslavije i nastanka novih država na tom prostoru. Između ostalog, otvara se proces revizije prošlosti, pa i pitanje žrtava komunističkog režima.

Polazeći od činjenice da je tema *Blajburga* u dobroj mjeri ostala izvan interesa historijske nauke u Bosni i Hercegovini, u ovom prilogu autor je, referirajući se na rezultate jednog lokalnog istraživanja, posebnu pažnju posvetio kulturi sjećanja i specifičnoj percepciji blajburške tragedije u narodnom pamćenju Bošnjaka gračaničkog kraja. Osvrnuo se i na tretman ove problematike u hrvatskoj historiografiji, na komemorativnim okupljanjima i u političkom narativu, posebno kada su u pitanju Bošnjaci, koji su stradali na Blajburgu kao Hrvati islamske vjeroispovijesti. To su oni koji su, prema narodnom pamćenju Bošnjaka, odstupili 1945. godine kao vojnici za njih još jedne propale države - kojoj su služili.

Podsjetivši na osjetljivost i različitu percepciju *Blajburga* u pojedinim slojevima bošnjačkog stanovništva, autor je ukazao na činjenicu da je blajburška tragedija do sada ostala izvan

interesiranja historijske nauke u Bosni i Hercegovini i ostavio otvorenim pitanje sadržaja komemoracija i odavanja počasti bošnjačkim žrtvama na Blajburškom polju.

Ključne riječi: Blajburg, Jugoslovenska armija, ustaše, partizani, komunistička Jugoslavija, Nezavisna država Hrvatska, Gračanica, žrtvoslov

UVODNE NAPOMENE

Pojam *Blajburg* (Bleiburg) odnosi se na događaje krajem Drugoga svjetskog rata, koji su se odigrali na jugoslavensko (slovensko)-austrijskoj granici, u maju 1945. Na tom prostoru Jugoslovenska armija je opkolila i zarobila vojne postrojbe Trećega rajha i Nezavisne države Hrvatske koje su se povlačile na liniji: Celje – Slovenj Gradec – Dravograd – Blajburg. U samom mjestu Blajburg u Austriji, 15. maja 1945. pripadnici različitih oružanih formacija s područja Nezavisne države Hrvatske (NDH) i izbjegli civili pokušali su se predati snagama zapadnih saveznika. Međutim, bili su izručeni Jugoslovenskoj armiji i komunističkim vlastima, koji su ih kao zarobljenike, zajedno sa ostalim, odatle odvodili na masovne egzekucije širom Slovenije, ili u tzv. marševima smrti sprovodili do zarobljeničkih i radnih logora, kroz Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu i Srbiju, ponekad sve do Hercegovine, Dalmacije, Kosova i Makedonije, uz mučenja, zlostavljanja, te pojedinačna i masovna ubistva.

Blajburškim zločinom je izvršeno teško kršenje zakona i običaja ratovanja, kao i međunarodnih pravnih propisa koji su tada važili. Premda je uključivao elemente poput osvete, te klasne i nacionalne mržnje, to nije bio skup nepovezanih incidenata i osvetničkih ekscesa, nego planiran i sistematski izveden zločin koji je predstavljao jedan dio represalija i likvidacija političkih i ideoloških protivnika od strane novouspostavljenog komunističkog režima. Tačan broj žrtava tog zločina vjerovatno se neće nikada ustanoviti.¹ Brojni su dokumenti iz neposrednog poratnog perioda, sa raznih nivoa vlasti, u kojima se jasno naglašava da ne treba popisivati one žrtve koje

¹ Najrealnijom se, po ocjeni većeg broja istraživača, smatra procjena da je u blajburškoj tragediji stradalo oko 80.000 ljudi, najvećim dijelom Hrvata, ali isto tako i Bošnjaka, Nijemaca, Slovenaca, Srba, Crnogoraca, itd. (Gajger 2010: 670) Na prostoru Republike Slovenije, do 2009. godine, otkrivena je ukupno 581 masovna grobnica, a više stotina njih je locirano i na području Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije. Mali broj njih je za sada istražen. Kao jedan od karakterističnih primjera može se navesti tenkovski rov u šumi Tezno pokraj Maribora, sa tijelima od blizu 15.000 žrtava, te napušteni rudarski rov u Hudoj Jami kod Laškog, sa oko 400 mumificiranih leševa, sakrivenih iza više pregrada od betona, cigle i zemlje. Mnogi od njih su, prema forenzičkim izvještajima, bili živi u trenutku kada su zazidani, a među njima su pronađena i tijela invalida, kao i žena.

su pale u borbi protiv snaga Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. (Gajger 2010: 694-695)

Uvidom u raspoloživu arhivsku građu, koja se odnosi na Sreski narodni odbor i Sresko povjerenstvo za unutrašnje poslove Gračanice, može se zaključiti da lokalni organi nove vlasti, u skladu sa uputstvima viših vlasti, nisu ni prikupljali niti evidentirali imena onih koji su se 1945. godine povukli ispred partizanske vojske.² Tako, naprimjer, Mjesni narodni odbor u Malešićima (kod Gračanice), na kraju svog dopisa sa spiskom poginulih u borbi protiv NOVJ i partizanskih odreda, od 1. 2. 1946., piše: „Ovom odboru nije poznato da li je još netko poginuo jer ima mnogo za koje se ne zna da li su živi ili mrtvi.”³ Državna i zemaljske komisije za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača davale su uputstva sreskim nadležnima i komisijama da se njihove naredbe o popisu žrtava ne odnose na ubijene od strane partizanske vojske.⁴

U monopoliziranoj kulturi sjećanja sistematski su se „brisala i potiskivala” sjećanja onih koji su pripadali takozvanoj drugoj, “krivoj” strani. „Narativ komunističke Jugoslavije o Drugom svjetskom ratu pojednostavljivao je složene okolnosti sukoba, dijeleći zaraćene strane na dobre partizane i na, njima dijametralno suprotne, uniformno zle okupatore i domaće kolaboracioniste (ustaše, četnike, slovenske belogardiste itd.). No, nedavna su istraživanja pokazala da granica između otpora i kolaboracionizma nije uvijek bila jasna, ljudi su mijenjali stranu koliko iz ideoloških toliko i iz oportunističkih razloga, a u svojim su se završnim operacijama oružane

² Zemaljska komisija za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Arhiv TK, Fond Sreski narodni odbor Gračanica br. 2509/45, 11. 12. 1945., Dopis: Zemaljska komisija za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača svim sreskim narodnim odborima i gradskim komisijama; ATK, F. Općina Gračanica, dok. br. 625/455 od 31. 12. 1945. God.

³ Arhiv TK, Fond Općina Gračanica, nesređena građa, Dopis Mjesnog narodnog odbora Malešići, br. 3 od 1. 2. 1946.

⁴ Nakon Drugoga svjetskog rata, u Jugoslaviji se namjerno preuveličavao i zamagljivao broj, porijeklo i struktura žrtava, što je i pogodovalo da se bolje manipulira ljudskim gubicima. Poznato je da su za prostor čitave Jugoslavije obavljena tri popisa ljudskih gubitaka Drugoga svjetskog rata, 1944. do 1946./1947., 1950. i 1964. Ti popisi su se odnosili na one stradale i žrtve „koje su uzrokovale u prvom redu okupacijske snage i njihovi suradnici te nisu bili obuhvaćeni stradali i žrtve koji su u ratu izgubili život od Narodnooslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije/Jugoslavenske armije ili snaga protuosovinske koalicije”. Rezultati spomenutih popisa nisu objavljeni zato što nisu iskazali službeni i očekivani broj stradalih i žrtava od 1.706.000, nego znatno manji. Posljedice toga bile su ekstremno umnožavanje ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugome svjetskom ratu, a posebno srpskih žrtava u NDH i žrtava logora Jasenovac. „Pitanje ljudskih gubitaka Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugome svjetskom ratu postalo je već 1945. prvorazredno političko pitanje i ostalo takvo do danas. Naime, najveći broj rasprava o ljudskim gubicima Hrvatske, i Jugoslavije, tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća nije znanstveno utemeljen i ima prepoznatljivu ideološko-promidžbenu podlogu. Posebno je mnogobrojna literatura o logoru Jasenovac i slučaju Bleiburg, koja često spominje različite neutemeljene i, štoviše, izmišljene brojke, što je dovelo do stvaranja 'jasenovačkog mita' s jedne i 'bleiburškog mita' s druge strane.” (Gajger 2010: 694-695).

snage pod kontrolom KPJ osvetile svim svojim neprijateljima masovnim likvidacijama i izvanzakonskim razračunavanjem..." (Pavlaković 2009: 173 -174)

Od dolaska na vlast, pa do svoje propasti, komunistički režim je strogo zabranjivao propitivanje događaja iz 1945. ili spominjanje žrtava *blajburške tragedije*. Cilj je bio da se stradalnici trajno brišu iz sjećanja, kao da nisu nikada ni postojali. Zbog tog višedecenijskog i sistematskog negiranja i prikrivanja, *blajburška tragedija* je ostavila duboku traumu u kolektivnoj svijesti većine naroda s prostora bivše države, pa i u Bosni i Hercegovini. To je znatno otežavalo, a i danas otežava, njegovu objektivnu historiografsku prosudbu. U nedostatku takvog pristupa, svjedoci smo raznih podjela i kontroverzi, pretjerivanja i mitiziranja, kako o karakteru, uzrocima i motivima, tako i o razmjerama tragedije, identitetu, broju i strukturi žrtava, njihovoj regionalnoj, vojničkoj, ali i etničkoj pripadnosti itd.

U ovom radu pokušali smo ukazati samo na neke od tih pojava, referirajući se na konkretne rezultate istraživanja ratnih stradanja bošnjačkog stanovništva, koja su prije nekoliko godina obavljena na prostoru sadašnje općine Gračanica. Uz pokazatelje o broju i identitetu žrtava, ovo istraživanje otkriva nam i neke specifičnosti narodnog pamćenja i izbljedjelog sjećanja na te tragične događaje u bošnjačkom narodu ovoga kraja, na što posebno želimo ukazati u ovom prilogu. To nam je dalo povoda da postavimo i pitanje sadržaja i forme komemoriranja i odavanja počasti bošnjačkim žrtvama *Blajburga* i njegovanja kulture sjećanja na te žrtve u bošnjačkom narodu, stavljajući u fokus redovne komemoracije ispred spomenobilježja na Blajburškom polju, koje još uvijek izazivaju kontroverzne reakcije, ne samo u zemljama bivše Jugoslavije, već i u Austriji i još nekim evropskim zemljama.

JEDAN POGLED NA DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA I KOMEMORIRANJA *BLAJBURŠKE TRAGEDIJE*

Velika i kompleksna tema o teškim ratnim zločinima pobjedničke vojske i komunističkog režima, krajem Drugog svjetskog rata i u neposrednom poraću, pod općim i simboličnim nazivom *Blajburg*, počela se istraživati tek od devedesetih godina prošlog stoljeća, uglavnom u Sloveniji i Hrvatskoj. Objavljen je značajan broj naučnih radova, studija, rasprava i članaka, koji rasvjetljavaju određene aspekte tih tragičnih događaja. Postoji i obimna memoarska literatura, a zahvaljujući Hrvatskom institutu za povijest, priređena su i objavljena i tri sveska zbornika dokumenata, u prvom redu onih jugoslavenske/komunističke provenijencije (uz napomenu da se ti

dokumenti ne odnose isključivo na Bleiburg nego općenito na komunističku represiju u razdoblju 1944-1946. godina.⁵ Kao i u drugim postkomunističkim društvima, događaji iz Drugog svjetskog rata su i u Hrvatskoj još uvijek predmet protivrječnih ocjena, kako u javnosti tako i prilikom historijskog prosuđivanja. Dok se na jednoj strani jasno ukazuje na zločinački karakter vlasti NDH i ustaškog režima, na drugoj se iznose argumenti i činjenice u vezi s *Blajburgom* i stradanjima pripadnika poraženih vojski, koji se uglavnom karakteriziraju kao nevine žrtve.⁶

U Bosni i Hercegovini, međutim, o tome se još uvijek jako malo piše i govori, o bošnjačkim žrtvama na Blajburgu gotovo nikako. Tako se stječe utisak da je *blajburška tragedija* u kolektivnoj svijesti i narodnom pamćenju Bošnjaka već izbrisana i da nije u fokusu historijske nauke. Prisjetimo se samo nekoliko relevantnih historijskih sinteza novijeg datuma, u kojima to pitanje nije ni spomenuto, takoreći ni u naznakama: *Historija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do Drugog svjetskog rata*, grupe autora, iz 1994. godine, *Historija Bošnjaka*, Mustafa Imamovića, iz 2000. godine, *Historija Bosne i Hercegovine*, Mehmedalije Bojića, iz 2006., *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, autora Rasima Hurema, iz 2016., te, napokon, knjigu *Historija BiH*, autora Noela Malkoma (1996. i kasnija izdanja), u kojoj je to pitanje samo malo dotaknuto, ali bez spominjanja Bošnjaka-muslimana. Ni u zbirci dokumenata Smaila Čekića, *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu: Dokumenti* (Sarajevo, 1996), to pitanje nije tretirano.

U hrvatskoj historiografiji i publicistici, bošnjačke žrtve *Blajburga* rijetko se spominju izdvojeno, već se posmatraju u kontekstu stradanja ostalih pripadnika Hrvatskih oružanih snaga, u čijim su redovima, uostalom, Bošnjaci i služili te stradali kao Hrvati islamske vjeroispovijesti. Sa tog stanovišta gledano, teško je govoriti o nekom nehotičnom ili hotimičnom prešućivanju, ili, pak, svojatanju bošnjačkih žrtava.⁷ U službenim dokumentima NDH nije se pravila razlika između muslimana i

⁵ Vidi opširnije u: Martina Grahek Ravančić (2015), *Bleiburg i križni put 1945*, Hrv. institut za povijest, Zagreb

⁶ Ovdje ćemo spomenuti samo dvije recentne knjige o *Blajburgu* s dijametralno suprotnim interpretacijama: Juraj Hrženjak, ur. (2007), *Bleiburg i Križni put 1945*, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, Zagreb; i: Josip Jurčević (2005), *Bleiburg: Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, Dokumentacijsko informacijsko središte, Zagreb. Akademik Petar Strčić daje obuhvatan pregled literature o *Blajburgu*, uključujući knjige koje je objavila zajednica iseljenika (Petar Strčić, "Čemu danas nedoumice oko Bleiburga i Križnog puta", u: Hrženjak, *Bleiburg*, str. 9-30).

⁷ Vezano za to, karakteristična je reakcija predstavnika Islamske zajednice u Hrvatskoj Idriz-ef. Bešića na komemorativnom skupu u Blajburškom polju 14. 5. 2011. godine: „Pitam ovdje, zašto se muslimanske žrtve prešućuju, zašto se danas od muslimanskih žrtava Blajburga svi ograđuju. Jedni ih se odriču, drugi ih ne ističu. Oni koji danas pišu i koji su u posljednje vrijeme pisali o Blajburškoj tragediji nisu pomenuli ni jednog muslimana. U filmu 'Četvorored' također nije niko pomenut iako je, od ta četiri, jedan red bio muslimanski (...)

katolika. Muslimani su se uvijek identificirali kao Hrvati. To samo po sebi zahtijeva dodatni napor i oprez kad se postavi pitanje o kojoj je populaciji u ovom slučaju, zapravo, riječ.

Općenito govoreći, više je razloga što se obilježavanje *Blajburga* danas smatra prvenstveno hrvatskom komemoracijom, pod snažnim utjecajem Katoličke crkve. U javnim istupanjima, kako vjerskih tako i političkih lidera, zavisno od političkog konteksta i prigode, Blajburg se imenuje kao hrvatsko spomen-mjesto koje simbolizira "najveću tragediju" hrvatskog naroda, neki smatraju da se na Blajburgu dogodio hotimičan genocid nad Hrvatima, za neke to je, opet, „hrvatska Golgota”, „hrvatski križni put” itd..⁸

Kada su u pitanju bošnjačke žrtve, treba reći da na tom spomeniku u Blajburškom polju, osim kršćanskih, ima i nekih islamskih simbola. U posljednjih nekoliko godina, na blajburškim komemoracijama i bogosluženjima redovno se pojavljuju i predstavnici Islamske zajednice u Hrvatskoj. Međutim, nije zapaženo prisustvo niti vjerskih niti političkih lidera iz reda Bošnjaka s prostora Bosne i Hercegovine. Opravdano ili neopravdano?

Opravdano je ako se time prešutno bojkotiraju vidljiva nastojanja određenog broja učesnika tih ceremonija da se preko komunističkih zločina, pod općim obilježjem *Blajburga*, izvrši rehabilitacija NDH i ustaštva, umanje razmjere zločina u Jasenovcu i relativizira krivica NDH i ustaštva.⁹ Nedolaženjem na komemoracije, međutim,

Oživljavamo sjećanje na Blajburg tako što ćemo objektivno govoriti i pisati o Blajburškoj tragediji. Ne dozvolimo da blajburške žrtve padnu u zaborav i ostavljene i ostanu same!” („Blajburg naš svakidašnji”, govor Idriz-ef. Bešića na Blajburškom polju 14. 5. 2011., *Bošnjački glas*, br. 20, str 33-34 https://issuu.com/mir-sad/docs/bg_smanjeno_ok_4_8_2011/34 (5. 6. 2016.)

⁸ Za ilustraciju takvog govora u obraćanjima nekih političkih predstavnika hrvatskog naroda, donosimo karakteristične dijelove obraćanja predstavnika hrvatskog naroda u BiH – predsjednika HDZ-a 1990, dr. Bože Ljubića, koji je, kako je objavljeno u medijima, na Središnjem komemorativnom skupu žrtvama blajburške tragedije i hrvatskog *Križnog puta*, održanom na Blajburškom polju 14. svibnja 2011. Godine, rekao i ovo: „Govoreći ovdje danas kao predstavnik Hrvata iz Bosne i Hercegovine, moram reći da Hrvatski narod u Bosni i Hercegovini ponovno proživljava još jedan *križni put*. Hrvate se pokušava izbaciti iz Ustava, oduzeti nam pravo na dom i domovinu, u zemlji Bosni i Hercegovini u kojoj su naši korijeni najdublji, koju smo oplemenjivali i branili više od tisućljeća. I gle paradoksa, ponovno ovaj politički etnocid nad Hrvatima u Bosni i Hercegovini predvodi politika koja se, za razliku od svojih europskih kolega, nikada nije odrekla ideološkog i svakog drugog naslijeđa egzekutora genocida iz '45. Nažalost, u tome što rade asistiraju im i kolaboriraju i neki koji nose hrvatsko ime. Srećom oni danas nisu niti izdaleka tako moćni kao njihovi prethodnici '45., a ni mi nismo bespomoćni kao što su to bili nenaoružani civili i razoružani vojnici.” <http://www.hazud.ch/2011/05/bleiburg-i-hrvatski-krizni-put-1945/> (8. 6. 2017.)

⁹ Poznato je da su spomenik na Blajburškom polju podigli ustaški emigranti i godinama ritualno obnavljali sjećanje na svoju propalu državu i ideologiju. Na spomeniku piše: „U čast i slavu poginulog hrvatskoj vojsci. Svibanj 1945.”. Podsjećanja radi, na prvoj komemoraciji poslije prvih višestranačkih izbora 1990. godine, na Blajburgu se pojavio zapovjednik logora Jasenovac Dinko Šakić, „uz kompletni ustaški repertoar izjava i ikonografije”. Govorio je i bio pozdravljan u hrvatskim institucijama, rekavši, između ostalog: „Opet bih učinio

uskraćuje se odavanje počasti nevinim žrtvama *blajburške tragedije* iz bošnjačkog naroda, što samo po sebi, opet, nije opravdano. Ne ulazeći dublje u prosudbu ovakvih i sličnih dilema, činjenica je da njihovo postojanje nameće potrebu ozbiljnih istraživanja i identifikacije bošnjačkih žrtava *Blajburga*, uz jasno priznanje da je i među njima bilo i ustaških zločinaca. To podrazumijeva i potrebu iznalaženja prikladnijih formi obilježavanja i odavanja počasti, općenito, nevinim žrtvama Drugog svjetskog rata iz reda bošnjačkog naroda, uključujući, u simboličnom smislu, i žrtve *Blajburga* i žrtve Jasenovca¹⁰, bez bilo kakvih ideoloških, političkih ili pak nacionalnih opterećenja i predrasuda. Bosni i Bošnjacima nije potrebno da odavanjem počasti žrtvama jednog zločina (Blajburg) „peru” neki drugi zločin (Jasenovac), koji nije bio njihov. Upravo tu i počinje drugi, kompliciraniji, dio priče o sudbini Bošnjaka u Drugom svjetskom ratu, ali i o njihovom stvarnom položaju u Nezavisnoj državi Hrvatskoj, o antifašističkoj pobjedi i *blajburškoj tragediji*, o takozvanoj *pravoj i krivoj strani*.¹¹ Ne ulazeći dublje u tu problematiku (koja jednim dijelom izlazi iz okvira

isto.” Kasnije je, pod pritiskom iz svijeta, ipak suđen i osuđen kao ratni zločinac. „U istom stilu nastavljale su se manifestacije sljedećih desetak godina. Najviši HDZ-eovi čelnici, uz asistenciju klera, za blajburškom su govornicom prizivali sjećanje na Bleiburg kao temelj nove hrvatske države, nasuprot partizanskoj i komunističkoj Hrvatskoj koja je zločinačka. U tome je suština spora oko Bleiburga. Tamo se nije dogodio zločin, tamo se slavila NDH. Na eksploatiranju blajburškog mita rasla je mlada hrvatska država, pravdajući se da je u ratu koji je uslijedio hrvatska nacionalna pomirba važnija od bilo čega.” (Preneseno s portala *Radio Slobodna Evropa*; <http://arhiva.nacional.hr/clanak/128570/bleiburg-bolje-ikad-neko-nikad> (9. 6. 2017.)) Iako ovo nije usamljeno mišljenje, jer su se i ove, 2017., godine mogli čuti jako glasni zahtjevi nekih organizacija iz Austrije da se blajburška komemoracija zabrani kao manifestacija sa fašističkim obilježjima, ipak treba naglasiti da se, umjesto ovog (uvjetno, blajburškog), u Hrvatskoj danas razvija narativ domovinskog rata.

¹⁰ Vidi opširnije u: Nihad Halilbegović (2006), *Bošnjaci u Jasenovačkom logoru*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo. (Svoj spisak pobijenih Bošnjaka u Jasenovcu autor je zaključio brojem 1.520, uz napomenu da to nije i konačan broj, jer istraživanja treba nastaviti.)

¹¹ Sudbina Bošnjaka u Drugom svjetskom ratu je multiperspektivna tema, koja iziskuje slojevitiji, objektivniji i deideologiziran pristup. Kao što je poznato, prevrat 1941., kao i onaj 1918., zatekao ih je nespremne i dezrijetirane. U vrijeme nastanka NDH, nisu imali jedinstveno političko rukovodstvo, niti bilo kakvu borbenu strukturu kao narodi u okruženju. Za nastanak te države, zato, nisu odgovorni, „niti pitani”. Manje je bitno koliko su se „pitali” i oni drugi, čije je narodno ime utkano u službeni naziv te države. Uprkos raznim proklamacijama, poput one o „cvijeću” hrvatskog naroda, Bošnjacima je u toj državnoj tvorevini, sve do njene propasti, bila namijenjena drugorazredna uloga, pa nisu ni mogli imati stvarnog upliva u bilo kojem važnijem segmentu nje-nog ustroja. Historijska je činjenica da Bošnjaci nikad nisu imali „svoje” ustaše (uspust rečeno, ni „svoje” čet-nike) ne zato što su bili bolji ili gori od onih drugih, već zato što nisu imali uvjete za to (svoju državu, dinastiju itd.). To ne znači da i među Bošnjacima nije bilo ustaških zločinaca, pa i u kolonama smrti na samom Blajburgu. Naprotiv, bilo ih je, i tu ne bi trebalo biti nikakvih nesporazuma. Od ovih nekoliko činjenica trebalo bi polaziti pri svakom pokušaju razumijevanja kompleksa pitanja pod radnim naslovom „Blajburg i Bošnjaci”. Manje je važno jesu li se osjećali kao Hrvati muslimanske vjere u nacionalnom smislu, ili samo kao slučajni pripadnici (podanici) te državne tvorevine. O položaju Bošnjaka u NDH vidi opširnije u: Ivo Goldstein (2013), „Bošnjaci između lojalnosti NDH i partizana”, *Bošnjačka pismohrana*, sv. 12, br. 36 – 37; Nada Kisić - Kolanović (2009), *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941. – 1945.*, Hrvatski institut za povijest i Školska knjiga, Zagreb; Safet Bandžović (2013), „Vrijeme i pamćenje: Muslimanske rezolucije 1941. godine”, *Bošnjačka pismohrana*, sv.

ove teme), poslužiti ćemo se primjerom Gračanice, koji može biti dobra osnova u traženju odgovora na bar neka od spomenutih pitanja.

NEKA ISKUSTVA I REZULTATI TERENSKIH ISTRAŽIVANJA NA PODRUČJU GRAČANICE

Jedno od rijetkih istraživanja bošnjačkih žrtava tokom Drugog svjetskog rata u BiH obavljeno je u okvirima Redakcije Časopisa za kulturnu historiju „Gračanički glasnik”, u periodu od 2004. do 2007. godine. Zbog okolnosti i uvjeta pod kojima je izvedeno, moralo je biti ograničeno ne samo prostorno (svedeno na teritorij samo jedne općine). Nije bilo uvjeta da se istraže sve okolnosti pojedinačnih stradanja niti da se izvrše odgovarajuće komparacije sa rezultatima sličnih istraživanja u Hrvatskoj. Cilj je bio da se prikupe imena svih poginulih i nestalih Bošnjaka s toga područja tokom Drugog svjetskog rata, i da se objave u formi žrtvoslova. Prema prvobitnoj zamisli, trebalo je samo da potakne neka šira i obuhvatnija istraživanja.

Primarna metoda korištena u ovom istraživanju bila je metoda usmene historije, odnosno prikupljanje podataka od strane svjedoka, te rodbine i poznanika poginulih i ubijenih. U pripreмноj fazi, uže vodstvo istraživačkog projekta, sastavljeno od dva profesora historije i jednog geografa, dobrih poznavalaca lokalne prošlosti i terena, uradilo je Program istraživanja i okupilo širi istraživački tim anketara (volontera), koji su prethodno obučeni za prikupljanje takvih podataka. U međuvremenu, pripremljen je spisak pouzdanih informatora (kazivača) za svako naselje i poseban anketni listić za unošenje podataka za svako poginulo i nestalo lice. Listić je oblikovan, iako ne u cijelosti, po uzoru na slične materijale Crvenog križa, a popunjavali su ga anketari na terenu (vidi prilog). Nakon obavljenih anketiranja i razgovora na terenu, pristupilo se sistematiziranju podataka i sastavljanju pojedinačnih spiskova po naseljima itd. Potom je izvršena njihova provjera i dopuna, metodom kompariranja pojedinih iskaza, kao i uvidom u druge dokumente, prvenstveno matične knjige i domovnice. Sekundarni izvor podataka predstavljali su različiti službeni dokumenti i popisi žrtava, od zvaničnog *Spiska žrtava rata 1941.-1945.* Saveznog zavoda za statistiku SFRJ (SZS), preko izvještaja i popisa mjesnih narodnih odbora, policijskih organa, evidencije SUBNOR-a, itd. Ipak, prednost se

12, br. 36 – 37; Adnan Jahić (2012), „Bošnjaci i Nezavisna država Hrvatska: Od nade i lojalnosti do gorčine i otpora”, *Vrijeme izazova: Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća*, Bošnjačka nacionalna zajednica za grad Zagreb i Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Sarajevo.

davala podacima prikupljenim od kazivača, posebno onih koji su bili očevici stradanja, jer se službeni dokumenti pokazuju vrlo često kao kontradiktorni i nevjerodostojni.

Kao pomoćni izvor, korištene su matične knjige i domovnice pojedinih naselja, te gruntovne i katastarske knjige. Pored toga, ostvaren je uvid i u određene arhivske fondove, prvenstveno u Arhivu TK, sačuvane spiskove žrtava na partizanskoj strani i u fondove Zemaljske komisije za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (1945-1946.) u Arhivu BiH.

Prema do sada provjerenim, sređenim i objavljenim podacima iz ovog istraživanja, u toku Drugog svjetskog rata sa područja današnje općine Gračanica, osim gradskog područja Gračanice i Pribave, na raznim frontovima i u raznim vojskama (hrvatskim – ustaško-domobranskim, njemačkim i partizanskim), poginulo je ili nestalo 725 lica, od čega je njih 368, ili preko 50%, poginulo ili nestalo u posljednjim danima ili neposredno po završetku rata, u kolonama poražene vojske i okolnostima koje danas obilježavamo općim pojmom *Blajburg*. (Hamzić 2010c: 92-122) Ovom broju treba dodati još oko 100 lica bošnjačke nacionalnosti s gradskog područja Gračanice i Pribave za koja su podaci, u istom istraživanju, prikupljeni, ali još uvijek nisu sređeni i objavljeni.

Tokom istraživanja pokazalo se da više od 2/3 imena poginulih, do kojih smo došli putem intervjua i terenskih ispitivanja, nije bilo upisano ni u kakve zvanične knjige, popise žrtava i statistike. (Hamzić 2010a: 5-10)

Zabilježena su pojedina naselja u kojima je svaka druga ili treća kuća, u završnici rata, ostala bez jedne muške glave (Doborovci, Lukavica, Malešići, Piskavica, Soko, Stjepan Polje, Vranovići itd). Stoga nije čudo što je 1945. godina u tim mjestima u narodnom sjećanju obilježena kao godina velike narodne nesreće i ljudske patnje „dugog trajanja”, o kojoj se nije smjelo javno govoriti. Za nju će i danas mnogi reći da je to godina „u kojoj su naši odstupili”. (Hamzić 2006: 101-111)

Interesantno je da su, tokom istraživanja, kazivači (informatori) različito reagirali na najavljenju temu razgovora i postavljena pitanja iz anketnog listića. Jedni su bili iznenađeni da se, nakon tolikog proteklog vremena, neko našao (sjetio) da istražuje tu zaboravljenu temu, drugi su se ustezali da daju podatke, tražeći da se njihovi iskazi ne objavljuju pod njihovim imenom dok su živi. Tako je postupio i jedan kazivač iz sela Piskavica, koji se, prvi put nakon 60 godina, odlučio da nekome saopći svoju priču „sa Blajburga”, ali samo uz uvjet da se njegovo ime nigdje i ni u kakvom kontekstu ne navodi – „jer oprez je oprez”.¹² Čitavog života on je u podsvijesti

¹² Izjava u dokumentaciji Redakcije Časopisa "Gračanički glasnik"

strahovao da će se režim s njime obračunati zato što je bio na *suprotnoj* strani. Mnogi su u tom strahu živjeli do svoje smrti i istinu o svom stradanju odnijeli u grob. Ta činjenica, sama po sebi, više opominje i otkriva više nego što nam nudi sama sadržina njihovih kazivanja, koja se, inače, moraju uzimati s rezervom. Na pitanje, ko je kriv za *blajburšku tragediju*, jedni su kratko odgovarali: „Zna se”, dok su drugi bez ustezanja imenovali pobjedničku (komunističku) stranu i njeno vodstvo kao glavnog krivca. Zanimljivo je da je među kazivačima sa takvim stavom bilo i dugogodišnjih članova KPJ (SKJ), koji su, bez obzira na sve torture komunističkog režima kroz koje su prošli, u političkom smislu, do kraja života ostali privrženi tom režimu. Jedan od takvih bio je i ugledni Gračanlija Abaz Gazibegović (rođen 1927.), koji je kao mladić na granici punoljetstva slučajno preživio, prošavši sva stradanja i patnje *Blajburga*. (Hamzić 2010d: 80-106)

Bez obzira na naprijed spomenuta ograničenja ovog istraživanja, odmah poslije prvih terenskih izvida, vidjelo se (1) da je broj žrtava i obim stradanja bošnjačkog stanovništva u Drugom svjetskom ratu s prostora sadašnje općine Gračanica bio, nažalost, mnogo veći nego što se, na osnovu dotadašnjih saznanja, moglo pretpostaviti, i (2) da je ovakvo jedno istraživanje na terenu višestruko zahtjevnije i složenije nego što se očekivalo.¹³

Objavljivanjem vjerodostojnog spiska svih bošnjačkih žrtava Drugog svjetskog rata i neposrednog poraća s područja sadašnje općine Gračanica (žrtvoslova), ipak je postignut prvi cilj istraživanja. Istraživanjem je potvrđeno da su, nažalost, bošnjačke žrtve Drugog svjetskog rata (pa i *Blajburga*) bile mnogo veće u odnosu na dotadašnja saznanja i zvanične statistike.¹⁴

¹³ Napomena autora: kao osnivač, glavni i odgovorni urednik Časopisa za kulturnu historiju „Gračanički glasnik”, koji je bio i nosilac projekta, nikakvu podršku ni od koga nisam očekivao – a niti tražio. Zato nisam očekivao ni smetnje ni pohvale, još manje optužbe. A one su ipak počele stizati čim se o tome počelo govoriti u lokalnoj sredini – da ovim istraživanjem izjednačavamo partizane, ustaše i četnike, „žrtve i zločince”. Optužbe i nerazumijevanja, pa čak i prijetnje sudovima, nažalost, stizale su i od nekih bližih potomaka žrtava, čija su se imena našla u objavljenom žrtvoslovu. Nisam tome pridavao poseban značaj, vjerujući da radimo human i dobar posao, u ime i za račun naučne istine i historijske pravde, a ne zbog „pranja” ustaških ili bilo čijih drugih zločina, bilo čije i bilo kakve politike. Budući da takve pojave mogu biti zanimljive za neka druga istraživanja, ovdje su navedene s ciljem da se pokaže koliko su ovakve teme kompleksne, pa čak i traumatične. Tu, po našem mišljenju, leži i dio odgovora na pitanje zašto do sada nisu ni tretirane u bosanskohercegovačkoj historiografiji.

¹⁴ Prema zvaničnim podacima iz Opštinske organizacije SUBNOR-a, sa područja tadašnje, teritorijalno mnogo šire, opštine Gračanica (u odnosu na današnju), u koju je prije 1995. godine bilo uključeno i 25% srpskog stanovništva, u jedinicama NOV i POJ bilo je oko 1.200, a poginulo 224 borca, od kojih 161 srpske, 63 bošnjačke nacionalnosti i 1 Jevrej. Oko 850 lica bilo je evidentirano pod stavkom „žrtve fašističkog terora”. (Tihić, Hamzić 1988: 292-308) To su bile mahom osobe srpske nacionalnosti sa ozrenskog područja tadašnje općine, zatim iz Lohinje, Lendića i Skipovca, te jednim dijelom iz Gračanice, koje su tokom rata pobile ustaške i njemačke snage, ili ih deportirale u koncentracione logore iz kojih se nikad nisu vratili. Mada ovi podaci nisu uporedivi

Drugi cilj istraživanja, nažalost, nije ostvaren. U naučnim krugovima, i uopće u javnosti, ostalo je bez nekog šireg odjeka, kao „usamljen slučaj Gračanice”... Takvo jedno lokalno istraživanje nije moglo potaknuti neka nova, teritorijalno obuhvatnija i naučno bolje i stručnije pripremljena, proučavanja ovog, među Bošnjacima još uvijek kontroverznog, pitanja. Zašto je to tako? Odgovor nije jednostavan i prevazilazi okvire ove teme.¹⁵

U NARODNOM NARATIVU, „ONI SU ODSUPILI...”

U završnici Drugog svjetskog rata, pred snažnim naletom jedinica JA (pretežno srbijanskih, novomobiliziranih brigada i divizija, popunjenih najvećim dijelom bivšim četnicima i srbijanskim kvislinzima), na odbrambenim položajima oko Gračanice nalazilo se i nekoliko stotina boraca sa prostora današnje općine Gračanica, raspoređenih u domobranske i ustaške jedinice u povlačenju i rasulu.¹⁶ Od 1. decembra 1944., nakon treće reorganizacije oružnih snaga NDH i objedinjavanja domobranskih i ustaških snaga, te jedinice su formacijski pripadale 3. gorskom zdruhu „Bosanski planinci”, koji je, zajedno sa 12. stajaćim djelatnim zdruhom, ušao u sastav 12. hrvatske divizije sa stožerom u Brčkom. Stožer 3. gorskog zdruha nalazio se najprije u Brčkom, a potom u Gračanici. Nakon uzaludnog otpora, znatan dio

sa podacima iz Istraživanja bošnjačkih žrtava Drugog svjetskog rata sa tog područja, ipak se - poređenjem broja od 825 stradalih Bošnjaka (725 prema objavljenim i oko 100 prema neobjavljenim podacima), u koje su uključena i 63 poginula u jedinicama NOV i POJ, sa brojem od oko 850 žrtava fašističkog terora koje su u najvećem broju bile srpske i nešto jevrejske nacionalnosti - može zaključiti da su gubici bošnjačkog stanovništva u Drugom svjetskom ratu na ovom području bili izuzetno visoki.

¹⁵ Ove problematike autor se prvi puta dotakao učestvujući na Konferenciji *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine*, koja je, u organizaciji Instituta za istoriju Sarajevo, održana 12-14. 5. 2005. u Sarajevu. Nastupio je sa temom: „Oni su 1945. odstupili (kako 1945. doživljavaju oni čiji su preci te godine napustili Bosni i Hercegovinu – na primjeru Gračanice)”. Nakon predstavljanja teme, bio je odmah javno, bez službenog otvaranja diskusije, oštro kritiziran od jednog uglednog učesnika Konferencije, kako zbog pristupa tako i samog načina otvaranja ove teme. Ipak, taj je prilog u cjelini objavljen u Zborniku radova sa Konferencije.

¹⁶ Srbijanske partizanske brigade (7., 9. i 14.) iz sastava 45. divizije NOVJ, od početka 1945. godine, u završnim operacijama za oslobođenje zemlje, vodile su žestoke okršaje u donjem toku Spreče i Bosne sa ostacima Hrvatskih oružanih snaga (od 1. 12. 1944. objedinjene ustaške, domobranske i zelenokadrovske postrojbe), četničkim snagama na Ozrenu i Trebavi i ostacima njemačkih snaga koje su se povlačile dolinom Bosne, oslobodivši i Gračanicu od fašističkog režima, 7. 4. 1945. godine. Spomenute partizanske jedinice popunjene su ljudstvom iz razbijenih četničkih postrojbi iz okoline Niša i Zaječara, nakon prodora partizanskih jedinica u Srbiju, ususret sovjetskoj Crvenoj armiji, u jesen 1944. godine. Kada je potpisnik ovih redova iznio spomenuti, inače općepoznati historijski podatak, o mobilizaciji pripadnika razbijenih četničkih jedinica u te srbijanske partizanske jedinice, na javnoj tribini održanoj 7. 4. 2010., povodom Dana oslobođenja Gračanice, bio je optužen od nekolicine sudionika da javno promovira rehabilitaciju Draže Mihajlovića

pripadnika ovog zdruga, među njima i gračaničke IX bojne („Bosanski planinci”), poljuljanog morala i u rasulu povukao se sa odstupajućim snagama HOS-a prema Sloveniji, gdje su zarobljeni i najvećim dijelom pobijeni na masovnim gubilištima i marševima smrti, u maju i junu 1945. godine. Istu sudbinu doživjeli su i pripadnici nekadašnje XXV ustaške bojne (Gračaničke), preimenovane kao IV djelatna bojna, koji su se sa ostacima 12. stajaćeg djelatnog zdruga, pod zapovjedništvom ustaškog viteza Ibrahima Pjanića, povlačili preko Doboja, Dervente i Odžaka dalje na sjever, prema Blajburgu. (Šaković 2010: 67-68)

Napuštajući svoje položaje i svoj zavičaj, bježeći ispred snažnijeg protivnika (kojeg nisu smjeli čekati, niti mu se predati), bili su uvjereni da se samo privremeno povlače i da će se brzo vratiti svojim kućama. Sa tim ubjeđenjem i njihovi najbliži ukućani (roditelji, supruge i djeca) dočekali su novu vlast, očekujući brz povratak svojih vojnika, koji su „samo privremeno odstupili”. U gračaničkom kraju tako se govorilo (a i danas se govori) za sve one koji su se tada povlačili pred partizanskom vojskom. Prema spomenutom istraživanju, posljednji put su viđeni krajem aprila i početkom maja, u dugačkim kolonama poražene vojske, negdje na relaciji od Siska do Maribora i Zidanog Mosta – i, dalje, do Blajburga.

Kako je vrijeme prolazilo, pojam „odstupio” u narodu je postepeno mijenjao svoje značenje: od privremenog povlačenja pripadnika poražene vojske s položaja, odnosno iz rodnog kraja, do definitivnog nestanka i *odstupanja* čak i iz sjećanja. U toj svojoj transformaciji, postajao je sve složeniji i slojevitiji, tako da je u narodnom pamćenju pokrivao nekoliko značenja: od čisto vojničkog povlačenja, pa do političkog i psihološkog bježanja od istine o velikom porazu i nade u privremenost novonastalog stanja – dok se ne vrate oni koji su samo „odstupili”, a nisu poraženi i tamo negdje pobijeni. Svako od tih značenja odražava zgusnutu percepciju završnice Drugog svjetskog rata u bošnjačkom narodu na širem prostoru Gračanice, a vjerovatno i na prostoru Bosne i Hercegovine. Na pitanje o okolnostima i mjestu stradanja u završnici rata, oko 300, ili skoro 70%, odgovora u spomenutom istraživanju glasilo je: „odstupio 1945.”. „Oni su 1945. odstupili” i danas je rečenica puna gorčine i nade, prkosa i očaja... (Hamzić, 2006: 101 – 111)

Razumjeli smo da se taj izraz prvobitno upotrebljavao u pravom svom značenju – vojničkom. Iako u rasulu, predstavnici razbijene vojske i gotovo uništenog režima propagirali su samo kratkotrajno, u vojničkom smislu, taktičko odstupanje s teritorije prema zapadu, te da će se vojska brzo vratiti svojim kućama. U strahu od „nadolazeće sile” u danima sloma, psihički je bilo lakše podnijeti sve to kao vojničko *odstupanje*, nego realnost poraza i neizvjesnost promjene.

U drugom sloju tog iskaza prepoznaje se pokušaj ublažavanja, pa i lakšeg podnošenja represije novog režima prema bližoj rodbini ili ukućanima „odbjeglih neprijatelja”. U danima uspostavljanja nove vlasti i obračuna sa ostacima starog režima – kako na političko-propagandnom planu tako i sa oružanim grupama poražene vojske po okolnim šumama (zaostalim ustaško-četničkim bandama, kako se govorilo) – prvi su na udaru bili oni koji su imali nekog bližnjeg u bjekstvu, odnosno *odstupanju*. Takve kuće redom su označavane kao ustaške, a sva odrasla čeljad u njima manje-više obilježena kao „neprijateljski elementi”. U strahu od represije i progona, niko nije smio ni spomenuti te, kako se govorilo, odbjele „neprijatelje naroda” - ni roditelji, ni braća, ni supruge.... Za svoje nestale ukućane, na pitanje istražitelja ili predstavnika vlasti, gdje su im sinovi ili rođaci, mogli su samo odgovoriti da su *odstupili*. U nekom dubljem sloju svijesti, u nastojanju da izbjegnju dalja sumnjičenja i maltretiranja, kao da su ih željeli tom, na prvi pogled jednostavnom, riječju dodatno zaštititi, da im se ništa strašno ne bi dogodilo u tuđini, u ropstvu. Za one koji su ih čekali, ta je riječ prikrivala svu njihovu muku i patnju i primala se kao „mehlem na ranu”. U narodnom pamćenju ostali su neki prošli ratovi, nakon kojih su se zarobljenici vraćali svojim kućama čak i iz daleke Rusije... Očekivali su tako povratak „svog ropstva” (zarobljenika) i iz ovoga rata.

Kako je vrijeme odmicalo, nade u njihov povratak bilo je sve manje, a sumnje u *najgore* sve više. Nije se znalo jesu li živi, jesu li u logorima, u zatvorima, na prinudnom radu – ili su pobijeni, zauvijek nestali i već mrtvi. Za one koji su ih čekali, ipak, oni su samo *odstupili*. Ta je riječ ostavljala makar tračak kakve-takve nade da će se jednog dana iznenada pojaviti na vratima. Sa tim ubjeđenjem lakše su podnosili užasnu neizvjesnost čekanja. O onima koji su odstupili pronosile su se fantastične i nerealne priče koje su samo podgrijavale nadu u njihov povratak, iako se o tome nije moglo javno govoriti.¹⁷

Dakle, sintagma: „Oni su odstupili...”, u kontekstu u kojem je ovdje data, ima drugačije značenje od bukvalnog značenja u našem jeziku - odstupanje vojne jedinice ispred nadmoćnijeg protivnika. Kasnije će taj izraz u narodu, postepeno, pomjerati

¹⁷ Materijalno i psihičko stanje „čekača”, nažalost, nije zanimalo nikoga, aktuelnu vlast najmanje. Osim roditelja, to stanje neizvjesnosti uzaludne nade i čekanja najteže su podnosile samohrane majke ostale sa malom djecom, ili mlade nevjeste. Prve su najčešće bile vezane za djecu, druge su dugo oklijevale sa udajom i tiho patile... Sve je bilo prigušeno i zapretano u uskom porodičnom krugu, među bližnjima. Niko se na znanstvenoj osnovi time nije posebno bavio. Čak, to nije mogao biti ni motiv za neki literarni predložak, psihološki roman, dramu ili film. Referirajući se na simboliku i pomjereno značenje riječi „odstupio”, autor nije imao nikakve izvore, već je ova zapazanja iznio samo na osnovu vlastitog zapamćenja iz svoje bliže porodice, komšiluka, prisjećajući se mnogih priča koje je mogao čuti kao dijete na tihim ženskim sijelima, odlazeći sa majkom u posjete tim nesretnim porodicama.

svoje značenje. Oni koji su uzalud čekali da se njihovi najmiliji vrate iz rata, u početku, dakle, nisu smjeli, a kasnije ih je bilo stid da priznaju kako su „u rodu” imali odbjegle pripadnike jedne omražene i poražene vojske. Oni nisu nigdje evidentirani, ni kao nestali, ni kao poginuli, ni živi, ni mrtvi, osim onih koji su, na zahtjev zakonskih nasljednika njihove nepokretne imovine (iz uže porodice), službeno proglašeni mrtvim. Kasnije, kao da su ih tom frazom htjeli zaštititi, abolirati..., sve u nadi da će se nekad živi vratiti... Jer, niko nije potvrdio njihovu smrt - oni su samo *odstupili*... Ta prisilna šutnja i negacija u periodu od 1945-1990., bez sumnje, ima obilježja novog zločina.¹⁸

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Istraživanje žrtava Drugog svjetskog rata i poraća na području općine Gračanica, koliko god bilo ograničenog dometa i obuhvata (za potrebu izrade samo jedne studije slučaja), potvrdilo je potpunu historiografsku neistraženost bošnjačkih žrtava *Blajburga* i svu delikatnost ove problematike. Širok je spektar pitanja koja se u vezi s tim još uvijek u raznim kontekstima postavljaju i otvaraju: od potpunog osporavanja potrebe za tim istraživanjima, koja se vide kao pokušaj rehabilitacije saradnika okupatora, kolaboracionista i ustaša, pa do raznih pretjerivanja i nastojanja da se sve žrtve *Blajburga* uzdignu do mitskih razmjera.

Dosadašnja iskustva iz Hrvatske u istraživanju, a posebno u komemoriranju, *Blajburga* nisu primjenjiva na bosanske prilike, bar ne u cjelini. Glavni razlog je što je Hrvatska, unatoč još uvijek prisutnim raznim sporenjima, dobrim dijelom već „prisvojila” Blajburg i obilježava ga kao nacionalnu golgotu, „križni put” i sl.. Godišnja komemoracija na Blajburškom polju vremenom je, u simboličnom smislu, obuhvatila sve hrvatske žrtve s kraja Drugog svjetskog rata i neposrednog poraća. (Pavlaković 2009: 173-174) U narodnom pamćenju Bošnjaka, međutim, nema ni tragova od *Blajburga* kao simbola nacionalne golgote ili nekog „križnog puta”. Majka muslimanka iz reda bošnjačkog naroda nikada nije mogla ni pomisliti da je njen sin stradao na nekom „križnom putu” – za nju, u njenom srcu i svijesti, „on je samo odstupio”. Od preživjelih, koji su intervjuirani u navedenom istraživanju, niko nije spominjao ni golgotu ni križni put. Džehennem jest. Zašto? Zato što ti stradalnici

¹⁸ Vidi opširnije: Josip Jurčević, „Sustavno prikrivanje zločina od strane neokomunista”, *Hrvatski tjednik*, <http://www.hkv.hr/hrvatski-tjednik.html> (10. 6. 2017.)

nisu *odstupali* ni kao katolici, ni kao Hrvati, već kao muslimani NDH, koja, doduše, jest bila i njihova, ali samo onoliko koliko je bila nezavisna.

Zato je u najmanju ruku upitno odavati počasti nevinim *bošnjačkim žrtvama Blajburga* po matrici ustaljenoj na godišnjim okupljanjima u Blajburškom polju, sa kontroverznom ikonografijom (koja, doduše, uključuje i poneku ahmediju), ali i sa narativima kojim se ponekad grubo falsificira prošlost i, uz nevine žrtve, odaje počast i onima koji to nisu zaslužili. Problem je u tome što godišnja okupljanja pred spomenikom u Blajburškom polju jedni vide isključivo kao vjersku komemoraciju, pored kršćanske i muslimansku, dok je drugi proglašavaju najvećom fašističkom manifestacijom u Evropi, osporavaju je i zahtijevaju njenu zabranu (npr., povodom komemoracija, sredinom maja 2017.).

Ukazivanjem na ove kontroverze, ovdje se ne osporava, niti dovodi u pitanje, civilizacijska obaveza i potreba da se *nevinim* žrtvama svakog zločina, pa i zločina na Blajburgu, odaje dostojna počast i poštovanje, da se poduzimaju objektivna historijska istraživanja o obimu i identitetu tih žrtava, da se njeguje kultura sjećanja i pamćenja itd. Dakako, primjereno i u skladu sa općeprihvaćenim standardima, bez stvaranja novih, na ruševinama nekih starih, mitova.

Ukazujući na svu osjetljivost i različitu percepciju obilježavanja *Blajburga*, ne nudimo nikakav recept, već ostavljamo otvorenim sljedeća dva pitanja: (1) kako se sjećati mase nevinih bošnjačkih žrtava *Blajburga* ako se zna da je među njima bilo i onih koji su činili zločine (dakako i Bošnjaka)?; (2) da li se na komemoracijama koje se svake godine, 15. maja, održavaju pred spomenikom u Blajburškom polju (posljednjih godina uglavnom pod visokim pokroviteljstvom državnog Sabora Hrvatske), trebaju pojavljivati i zvanični predstavnici političkog i vjerskog života Bošnjaka Bosne i Hercegovine s obzirom na karakter, ikonografiju, pa i poruke tih komemoracija, ili treba tražiti neke druge oblike i forme odavanja počasti tim žrtvama?

Delikatnost ovih pitanja jednim dijelom nudi i odgovor na pitanje, zašto bošnjački intelektualci i historičari, za razliku od hrvatskih i slovenačkih, ne pokazuju interesiranje za ovu problematiku, od „pada komunizma” i disolucije bivše države pa do danas.

Prilog 1

ANKETNI LIST

Za prikupljanje podataka o stradalom stanovništvu općine Gračanica u Drugom svjetskom ratu

Odnosi se: na osobe poginule u Drugom svjetskom ratu i to u nekoj od vojnih formacija, na nestala lica sa predznakom „odstupio”, na sve osobe ubijene u koncentracionim logorima i poginule osobe sa statusom civila. Pored izjava koje se zapisuju, izvršiti posuđivanje na revers svih originalnih dokumenata, isprava i fotografija, koji se odnose na predmet istraživanja, te nakon kopiranja/skeniranja vratiti vlasnicima istih.

Pitanja:

- **IME I PREZIME** poginule/ubijene/nestale osobe sa naznačenim imenima oca i majke:

- **Naziv naselja, ulice i mahale u kojoj je osoba živjela prije smrti – stradanja:**

- **Datum i godina rođenja (ili minimalno godina rođenja):**

- **Porodično stanje, sa detaljima (oženjen, broj djece i sl.):**

- **Zanimanje poginulog/nestalog:**

• Služio prije pogibije/odstupanja u:

- a) partizani b) domobranstvo c) DOMDO legija
d) zeleni kadar e) ustaše f) 13. SS Handžar divizija
g) neka druga vojna formacija:
-

NAPOMENA: zaokružiti tačan odgovor; pod g) dopisati naziv vojne formacije.
Pitanje se ne odnosi na poginule/nestale civile.

Dodatne podatke o konkretnom vojničkom statusu ili drugom angažmanu prije smrti (pogibije) ili „odstupanja” (vojnički čin, tačan naziv vojne jedinice, kretanje jedinice i sl.) upisati ispod:

• **Okolnosti pod kojima je poginuo ili nestao (mjesto, vrijeme, kad je i gdje posljednji put viđen i ko ga je vidio):**

• **Najvažniji podaci o porodici koja je ostala poslije pogibije ili nestanka – „odstupanja” osobe o kojoj se prikupljaju podaci:**

- **Podaci o drugim poginulim osobama i osobama koje mogu dati detaljnije informacije po mišljenju davatelja podataka:**

- **Bilješka o davatelju podataka: ime i prezime, godine starosti/godina rođenja, srodstvo sa poginulim:**

Vrijeme, mjesto i datum uzimanja podataka:

Potpis anketara

LITERATURA

1. Gajger, Vladimir (2010), „Ljudski gubici Hrvatske u Drugome svjetskom ratu i u poraću koje su prouzročili Narodnooslobodilačka vojska i Partizanski odredi Jugoslavije/Jugoslavenska armija i komunistička vlast - Brojidbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi)”, *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP), br. 3, Zagreb
2. Grahek Ravančić, Martina (2006), *Bleiburg i "križni put" u historiografiji, publicistici i memoarskoj literaturi* (Magistarski rad, mentor: prof. dr. sc. Ivo Goldstein), Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet Zagreb
3. Hamzić, Omer (2004), „Program prikupljanja i obrade podataka o stradanju Bošnjaka s područja općine Gračanica tokom Drugog svjetskog rata”. *Gračanički glasnik*, IX/18, Monos, Gračanica, 31-35;
4. Hamzić, Omer (2006), „Oni su 1945. odstupili (kako 1945. doživljavaju oni čiji su preci te godine napustili Bosni i Hercegovinu – na primjeru Gračanice)”, Konferencija *60 Godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine*, 12-14. 5. 2005, *Zbornik radova*, Institut za istoriju Sarajevo, 101-111.
5. Hamzić, Omer (2010a), „Povodom objavljivanja Žrtvoslova bošnjačkog stanovništva s područja općine Gračanica 1941.-1945.”, *Gračanički glasnik*, 29/15, Monos, Gračanica, 5-10
6. Hamzić, Omer (2010b), „Nastupanje jedinica Jugoslovenske armije i borbe sa ostacima ustaško-domobranskih (hrvatskih) i njemačkih snaga na pravcu Srnice-Doborovci-Gračanica, u proljeće 1945. godine”, *Gračanički glasnik*, XV/29, Monos, Gračanica, 51-57.
7. Hamzić, Omer (u koautorstvu sa Edinom Šakovićem) (2010c), „Žrtvoslov bošnjačkog stanovništva s područja općine Gračanica 1941.-1945.”, *Gračanički glasnik*, XV/29, Monos, Gračanica, 92-122.
8. Hamzić, Omer (u koautorstvu sa Izetom Spahićem) (2010d), „Gračanlije u marševima smrti 1945. godine: iskazi preživjelih (Osman Ćorić, Abaz Gazibegović, Ibrahim Dizdarević i Sulejman Omerović)”, *Gračanički glasnik*, XXX/15, Monos, Gračanica, 80-106.
9. Pavlaković, Vjieran (2009), „Komemorativna kultura Bleiburga, 1990-2009”, *Kultura sjećanja: 1945 – povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Disput, Zagreb
10. *Spisak žrtava rata 1941.-1945.* (1964), Savezni zavod za statistiku, Beograd
11. Šaković, Edin (2010), „Gračanlije u oružanim snagama NDH i njemačkim legionarskim jedinicama 1941.-1945. i njihova stradanja”, *Gračanički glasnik*, XV/29, Monos, Gračanica, 58 -77.

12. Tihčić, Esad, Hamzić, Omer (1988), *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Komisija za istoriju Opštinskog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine Gračanica

INTERNET

1. https://issuu.com/mirsad/docs/bg_smanjeno_ok_4_8_2011/34(5.6.2016.)
2. <http://arhiva.nacional.hr/clanak/128570/bleiburg-bolje-ikad-neko-nikad>, (9.6. 2017.)
3. <http://www.hazud.ch/2011/05/bleiburg-i-hrvatski-krizni-put-1945/> (8. 6. 2017)
4. <http://www.hkv.hr/hrvatski-tjednik.html>, 10. 6. 2017.)

“THEY RETREATED” – BLEIBURG IN 1945 AND BOSNIAKS IN HISTORIOGRAPHY AND MEMORIES: THE EXAMPLE OF GRAČANICA

Summary

The term “Bleiburg tragedy” mostly refers to the forces of Independent State of Croatia (NDH) and civilians imprisoned in Bleiburg and Slovenia and the tribulations they experienced when retreating before the forces of the Yugoslav army in the finale of the war and immediately after it. Despite being in the focus of the historical science lately (especially in Croatia and Slovenia), this topic is still controversial and disputed in the entire territory of the former Yugoslavia. As is well known, the new communist government had its own vision of the Second World War and thus did not allow this topic to be addressed. In fact, all victims had been forgotten from 1945 to 1990 – the Catholics, Muslims, Serbs, and Slovenes. These topics started to be considered only after the fall of communism, the breakup of the socialist Yugoslavia and the emergence of new countries in this territory. Moreover, the process of revising the past began, including the issue of the victims of the communist regime.

In view of the fact that the Bleiburg tragedy largely remained outside of the focus of history in Bosnia and Herzegovina, referring to the results of a local study, the author paid a special attention to the culture of memory and specific perception of the Bleiburg tragedy in the folk memory of the Bosniaks in the region of Gračanica. He also addressed the way this problem had been treated in the Croatian

historiography, commemorative gatherings, and political narrative, especially when it comes to the Bosniaks who were murdered in Bleiburg as the Muslim Croats. According to the folk memory of the Bosniaks, they were those who, as soldiers, fled another failed and essentially foreign country in 1945. While reminding about different perceptions about the delicate topic of Bleiburg in certain classes of the Bosniak society, the author pointed out the fact that the Bleiburg tragedy has not been the focus of interest of the historical science in Bosnia and Herzegovina and he left open the question of the content of commemorations and paying tributes to the Bosniak victims at the Bleiburg field.

Keywords: Bleiburg, Yugoslav army, Ustasha, partisans, communist Yugoslavia, the Independent State of Croatia, Gračanica, the victimology

Adresa autora
Authors' address
Omer Hamzić
Univerzitet u Travniku
Pravni fakultet, Kiseljak
hamzicomer@gmail.com

